

**พลังชุมชนกับการจัดการคลองจำไทร ตำบลโคกม่วง
อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา**
**Community Empowerment and Management of Khlong
Chamrai, Khok Muang Sub-district, Khlong Hoi Khong
District, Songkhla Province**

ณริศรา สุกแป้น* และอุทิศ สังขรัตน์
Narisara Sukpaen* and Utit Sungkharat

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkhla University

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพลังชุมชนในการมีส่วนร่วมจัดการคลองจำไทรในพื้นที่ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ซึ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูล คือ แกนนำชาวบ้าน และชาวบ้านที่รวมกลุ่มในการจัดการคลองจำไทร จำนวน 17 คน นำข้อมูลที่ได้มาจำแนกหมวดหมู่ตามประเด็นที่ศึกษาและตีความหาข้อสรุป ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนร่วมกันจัดการคลองจำไทร ผ่านพลังชุมชนที่ชาวบ้านร่วมกันพัฒนาและจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นร่วมกันเดินสำรวจเส้นทางคลองของสายคลองจำไทร ร่วมกันวาดแผนที่เดินดิน ร่วมกันวางแผน ร่วมกันตัดสินใจหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกันสร้างฝาย ปลูกพันธุ์ไม้ ปล่อยพันธุ์ปลา ร่วมกันติดตามผลการดำเนินงาน และร่วมกันรับผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งผลการจัดการคลองจำไทรผ่านพลังชุมชนทำให้สามารถลดทอนความรุนแรงของปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาของภาครัฐได้ อาทิ 1) ด้านระบบนิเวศ จากพื้นที่ริมคลองที่ว่างเปล่ามีการขุดลอกได้กลายเป็นพื้นที่เขียว ทำให้ตลอดสองฝั่งเริ่มฟื้นความอุดมสมบูรณ์กลับมามีชีวิต 2) ปริมาณน้ำเพิ่มขึ้น ชาวบ้านจึงได้ใช้ประโยชน์จากปริมาณน้ำดังกล่าวเพื่อใช้ในการทำเกษตรกรรม รวมถึงปริมาณน้ำในบ่อซีเมนต์ที่ชาวบ้านขุดขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในครัวเรือนก็เพิ่มขึ้นเช่นกัน การขับเคลื่อนผ่านพลังชุมชนจึงสามารถดึงศักยภาพและจิตสำนึกสาธารณะของคนในชุมชนให้เป็นกลไกหลักในการพัฒนาและจัดการทรัพยากรธรรมชาติอีกด้วย

คำสำคัญ : ชุมชน พลังชุมชน การจัดการคลองจำไทร

*Corresponding Author. E-mail: Sukpaen_sk@hotmail.com

Abstract

The purpose of this study was to explore the power of community participation in the management of Chamrai canals in Khok Muang Sub-district, Khlong Hoi Khong District, Songkhla Province. The data of this qualitative study were gathered through in-depth interviews, focus group discussions, participant and non-participant observations with 17 informants consisting of local leaders and locals who grouped themselves to participate in the management of Chamrai canal. The data were categorized according to the study issues, interpreted and concluded. The study found that the community was participated the management Chamrai canal through the power of community was participated to develop and manage natural resources through various activities. Whether, they had explored the flow of the Chamrai canal, draw a map of common ground, sharing plan, to find solutions together, jointly had built dams, planting, had left the varieties of fish, monitored operations and common benefit together. The results of management Chamrai canal had gotten through the community that had mitigated the violence of the problems caused by the development of the sector. Some examples are as follows. 1) Ecologically – Barren areas along the Khlong have been dredged and improved making them green areas along the two banks of the Khlong like it used to be; 2) The amount of water in the Khlong has increased as a result of the dam built by people in the community, and the increasing amount of water is utilized for agriculture. Besides the increase of water in the Khlong, there is an increase of water in existing cement wells for domestic use, and more cement wells have been dug by locals, the power of community mobilization to extract potential and the public awareness of the community as a mechanism for development and the management of nature.

Keywords: Community, Community empowerment, Management of Khlong Chamrai

บทนำ

ภายใต้สถานการณ์ในปัจจุบันสะท้อนให้เห็นว่าประเทศไทยยังคงต้องเผชิญกับกระแสการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกประเทศที่ผันผวน ซับซ้อนและคาดการณ์ผลกระทบได้ยาก ส่งผลให้ประเทศต้องเผชิญกับความเสี่ยงในหลายมิติ โดยเฉพาะความเสี่ยงจากการ

บริหารภาครัฐที่อ่อนแอ โครงสร้างเศรษฐกิจที่ไม่สามารถรองรับการเติบโตอย่างยั่งยืน ความเสื่อมถอยของค่านิยมที่ดีงามในสังคมไทย และความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติยังขาดการบูรณาการร่วมกันระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบ ส่งผลให้การกำหนดเครื่องมือและกลไกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นแบบแยกส่วน ระบบการจัดการข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติจึงไม่ได้มาตรฐาน ไม่ครอบคลุม ขาดประสิทธิภาพในการบังคับใช้ การทุจริตคอร์รัปชัน และความไม่เป็นธรรมในการจัดสรรทรัพยากร (Office of the National Economic and Social Development Board, 2012) การจัดการทรัพยากรน้ำก็เป็นอีกทรัพยากรหนึ่งที่ภาครัฐยังคงตอกย้ำการใช้ทรัพยากรน้ำในฐานะที่เป็นเพียง “น้ำ” เท่านั้น โดยภาครัฐไม่เคยได้เรียนรู้ว่า น้ำ นั้นมีชีวิตและเป็นส่วนประกอบสำคัญต่อความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ และชุมชนได้อาศัยพึ่งพา มีวัฒนธรรมและความรู้การจัดการน้ำมานานหลายชั่วคน (Chantawong, 2009)

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ชุมชนในประเทศไทยจำนวนมากไม่เข้มแข็ง คือ การที่ชุมชนถูกตัดตอนพลัง เนื่องจากผลกระทบของแนวคิดการพัฒนาในอดีตที่มองว่า เจ้าหน้าที่เป็นผู้เชี่ยวชาญ เป็นผู้รู้ปัญหา และบอกให้ชุมชนปฏิบัติตาม การที่ชุมชนไม่ได้รับการพัฒนาทักษะในการคิดและแก้ไขปัญหาของตนเอง ทำให้ชุมชนต้องพึ่งพาการช่วยเหลือและการชี้แนะจากเจ้าหน้าที่อยู่ตลอดเวลา การพัฒนาตามแนวคิดดังกล่าวจึงเป็นการลดพลังของชุมชนอย่างต่อเนื่อง (Sathirapanya & Kamtrakul, 2009) รวมถึงวิถีชีวิตอันดีงามของชุมชนยังถูกบั่นทอนและถูกคุกคาม ทำให้เกิดปัญหาทางสังคมอีกนานาประการที่แก้ไขยากขึ้นทุกวัน สถานการณ์เช่นนี้ก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิชุมชน เกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐและทุน และยังกระตุ้นให้คนภายในชุมชนและท้องถิ่นขัดแย้งกันเอง (Chusakul et al., 2006)

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของภาครัฐจึงกลายเป็นความล้มเหลวและบั่นทอนระบบคุณค่า รวมถึงวิถีชุมชนโดยตรง จากปัญหาดังกล่าว ผู้เขียนขอเปรียบเทียบเปรยว่า ชุมชนเปรียบเสมือนต้นไม้ต้นหนึ่ง ที่อยู่ท่ามกลางป่าใหญ่ ซึ่งป่าใหญ่ในที่นี้ ก็คือ ประเทศนั่นเอง และการที่ป่าจะมีความอุดมสมบูรณ์ได้นั้น ต้นไม้แต่ละต้นจำเป็นต้องมีความมั่นคงแข็งแรง หากต้นไม้ต้นใดหรือต้นไม้หย่อมใด ขาดซึ่งการดูแลอย่างสมดุล ต้นไม้ต้นนั้นหรือต้นไม้หย่อมนั้น ก็จะค่อย ๆ ยืนต้นตาย เปรียบดังการพัฒนาชุมชน หากการพัฒนาตกอยู่เพียงพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง พื้นที่อื่น ๆ ที่ขาดโอกาสได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมการพัฒนาย่อมแท้จริง ชุมชนนั้นก็ค่อย ๆ เสื่อมถอยลง ซึ่งการสนับสนุนสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นนโยบายด้านการพัฒนา การสนับสนุนงบประมาณ การส่งเสริมด้านความรู้ ภาครัฐจำเป็นต้องรู้ว่าพื้นที่นั้นเป็นอย่างไร ต้องการสิ่งใด มีข้อด้อยและจุดเด่นในส่วนไหน ก็ควรมุ่งพัฒนาในส่วนนั้นเป็นหลัก มิใช่ภาครัฐวางนโยบายแล้วกระจายให้ทุกพื้นที่ปฏิบัติเช่นเดียวกัน การกระทำเช่นนี้ มิได้เป็นการพัฒนาอย่างแท้จริง อีกทั้งยังแฝง

ความล้มเหลวไว้เบื้องหลัง เพราะไม่ว่านโยบายนั้นจะสวยหรูมากเพียงใด แต่ถ้าชุมชนไม่ต้องการนโยบายนั้นก็จะเป็นเพียงแค่ตัวอักษรในแผ่นกระดาษเท่านั้นเอง

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงจำเป็นต้องเน้นศูนย์กลางไว้ที่คนในชุมชนเป็นหลัก ให้คนในชุมชนได้แสดงศักยภาพในการขับเคลื่อนทางสังคมบนฐานของพลังชุมชนที่เป็นพลังอิสระที่ตื่นตัวลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิของตนเองโดยใช้ปัญญาขับเคลื่อนต่อสู้กับการครอบงำจากภายนอกเพื่อสร้างบทบาทนำในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาพร้อมกับพลังภายนอกที่เข้ามาหนุนเสริม (Techaatik, 2009) เพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนา การเข้าถึงฐานทรัพยากร การร่วมคิดริเริ่มร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมลงมือปฏิบัติ และร่วมรับผลประโยชน์ เพราะคนในชุมชนคือผู้ที่รู้ถึงขีดความสามารถของชุมชนและแก่นแท้ความต้องการของชุมชนที่แท้จริง ซึ่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยใช้พลังชุมชนเป็นฐานก็มีให้เห็นเป็นรูปธรรม อาทิ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำแม่ตำ อำเภอสERINGาม จังหวัดลำปาง ที่ชาวบ้านรวมตัวกันในลักษณะของเครือข่ายเพื่อร่วมกันจัดการปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหาการบุกรุกทำลายป่าของกลุ่มนายทุนหรือกลุ่มบุคคลภายนอกที่ได้เข้าไปตัดไม้ทำลายป่า ทำให้การแก้ไขปัญหาดังกล่าวกลายเป็นเรื่องที่มีความเสี่ยง เนื่องจากนายทุนเหล่านี้ต่างมีอิทธิพลสูง การจัดการปัญหาจึงเป็นไปได้ยาก เนื่องจากชาวบ้านเป็นเพียงกลุ่มคนเล็ก ๆ ดังนั้นชุมชนจึงรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายเพื่อจะได้มีอำนาจต่อรองในการเข้าไปดูแลจัดการป่า ทำให้เกิดเป็นพลังในการต่อสู้กับอิทธิพลของนายทุน จนทำให้การจัดการปัญหาในพื้นที่ประสบผลสำเร็จ เมื่อขจัดปัญหาต่าง ๆ ออกไปได้กลุ่มแกนนำเครือข่ายจึงตั้งแนวทางอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำแม่ตำโดยยึดหลักการดูแลรักษาป่าไม่ให้ถูกทำลายลงไปมากกว่านี้และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้กลับมามีสภาพที่เหมือนเดิม ซึ่งวิธีการนี้นำไปสู่การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้การตั้งกฎกติกาของเครือข่ายการปฏิบัติการอนุรักษ์อาทิการทำฝายการบวชป่าการสืบชะตาป่า โดยมีการประชาสัมพันธ์และการประยุกต์ใช้พิธีกรรมทางศาสนาร่วมกับจารีตประเพณีและความเชื่อของคนในท้องถิ่นเข้ามาช่วยสนับสนุนให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ให้มากขึ้น (Sibunrueang, 2007)

การจัดการทรัพยากรของชุมชนจึงไม่ใช่เพื่อการเอาชนะธรรมชาติ แต่คือการจัดการเพื่อให้คนกับธรรมชาติสามารถพึ่งพาอาศัยกันได้ และผลดีที่แอบแฝงของการดำเนินการผ่านพลังชุมชนนั้นคือ การใช้ระบบเครือญาติ ระบบเพื่อนฝูง ระบบอาวุโส มาเป็นสะพานในการเชื่อมจิตสำนึกรักหวงแหนชุมชน และชักจูงให้คนในชุมชนเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรหลักของชุมชนที่ทุกคนเป็นเจ้าของร่วมกัน ตำบลโคกม่วง อำเภอลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา เป็นพื้นที่หนึ่งที่มีการรวมกลุ่มเพื่อขับเคลื่อนการอนุรักษ์และฟื้นฟูคลองจำไทร ด้วยพลังชุมชนเป็นแกนหลัก สืบเนื่องจากพื้นที่ตำบลโคกม่วงประสบกับ

ปัญหาทางด้านทรัพยากรน้ำ นั่นก็คือ คลองจำโหร ที่มีต้นกำเนิดจากน้ำตกผาดำบนเทือกเขาแก้ว มีความยาวตลอดสายในพื้นที่ตำบลโคกม่วง เป็นระยะทาง 12 กิโลเมตร คลองจำโหรจึงเป็น คลองสายหลักในตำบลโคกม่วงที่ชาวบ้านต่างพึ่งพาคลองสายนี้ที่เป็นทั้งฐานทรัพยากรหลัก ของชุมชน เป็นแหล่งอาหาร แหล่งอาชีพ แหล่งก่อเกิดวิถีชีวิตคนริมคลองซึ่งสิ่งเหล่านี้เริ่ม เปลี่ยนแปลงไปเมื่อการจัดการคลองจำโหรของภาครัฐสืบคลานเข้ามาในพื้นที่ ส่งผลกระทบต่อ ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศ และวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

จากปัญหาที่กล่าวข้างต้น จึงสนใจที่จะหาคำตอบเกี่ยวกับพลังชุมชนที่เป็นแกนหลัก ในการจัดการคลองจำโหรโดยชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งหากให้ภาครัฐเป็นผู้ถืออำนาจในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติแต่เพียงฝ่ายเดียว ปัญหาเช่นนี้ก็จะมีวันจบสิ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาพลังชุมชนในการมีส่วนร่วมจัดการคลองจำโหรในพื้นที่ตำบลโคกม่วง อำเภอ คลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา

วิธีดำเนินการวิจัย

พื้นที่ศึกษาในงานวิจัยนี้คือ ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็น พื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของภาครัฐโดยตรง การเลือกพื้นที่ ตำบลโคกม่วง ก็เพื่อศึกษาถึงพลังชุมชนที่เป็นแกนหลักในการจัดการคลองจำโหร ที่สอดคล้อง ไปด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน และการเรียกร้องสิทธิในการเข้าถึงการจัดการฐาน ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ดังนั้นพื้นที่ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา จึงน่าจะสะท้อนถึงพลังชุมชนที่เป็นแรงขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล คือ กลุ่มแกนนำชาวบ้าน จำนวน 7 คน และชาวบ้าน ในตำบลโคกม่วง จำนวน 10 คน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก ทั้งการสัมภาษณ์เดี่ยวและการ สอนทนากลุ่ม ซึ่งใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง เพื่อทราบถึงประวัติศาสตร์ชุมชน การใช้ ประโยชน์จากคลองจำโหร การเข้ามาพัฒนาของภาครัฐ ผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาของภาค รัฐ และการดำเนินการจัดการคลองจำโหรของชุมชน การสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยผู้วิจัยได้เข้า ร่วมประชุมในประเด็นการแก้ไขปัญหาคลองจำโหรร่วมกับชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ของภาครัฐ และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมเพื่อศึกษาบริบทชุมชน วิถีชีวิต พฤติกรรมของคนในชุมชนที่ เกี่ยวข้องกับการจัดการคลองจำโหร และระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับคลองจำโหร นอกจากนี้แล้วยังรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาหนังสือ บทความวิชาการ วารสาร รายงานการ วิจัย เอกสารที่เกี่ยวข้องกับคลองจำโหร ข้อมูลพื้นฐานของตำบลโคกม่วง อาชีพ สภาพสังคมและ สภาพเศรษฐกิจจากแผนพัฒนาตำบล เพื่อให้ผู้วิจัยเข้าใจในพื้นที่ศึกษามากขึ้น

เมื่อผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและข้อมูลจากภาคสนามเสร็จแล้ว ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความสมบูรณ์และความถูกต้อง โดยนำข้อมูลมาแยกแยะเพื่อจัดหมวดหมู่ตามประเด็นที่ศึกษา เพื่อวิเคราะห์ตรวจสอบว่าลักษณะของข้อมูลมีความสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกันหรือไม่ เมื่อข้อมูลมีความแตกต่างกันทั้งด้านบุคคล เวลา และสถานที่ ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง

กรอบแนวคิด

การศึกษาพลังชุมชนในการจัดการคลองจำไทรในพื้นที่ตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลานั้น ผู้วิจัยเน้นหลักในการศึกษาพลังชุมชนในมิติของการจัดการคลองจำไทร ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรหลักของชุมชน ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้าน อาทิ การเดินสำรวจเส้นทาง การไหลของสายคลองจำไทร การร่วมกันวาดแผนที่เดินดิน ร่วมกันวางแผน ร่วมกันตัดสินใจหาแนวทางแก้ไขปัญหา ร่วมกันสร้างฝาย ปลูกพันธุ์ไม้ ปลอยพันธุ์ปลา ซึ่งกิจกรรมจะสะท้อนแนวคิดการมีส่วนร่วมได้เป็นอย่างดีที่นำมาวิเคราะห์กระบวนการดำเนินการจัดการคลองจำไทรของชาวบ้านว่าดำเนินไปในรูปแบบใด ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนใดบ้าง และสะท้อนถึงแนวคิดสิทธิชุมชนที่นำมาวิเคราะห์การเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากคลองจำไทรของชาวบ้านว่าเป็นอย่างไร รวมถึงการวิเคราะห์วิถีชีวิต วิถีชุมชน ระบบความคิด และความเชื่อที่เชื่อมโยงกับการจัดการคลองจำไทรอย่างไร

ผล

บริบทคลองจำไทรในอดีต

“คลองจำไทร” คลองซึ่งถูกเรียกขานตามพันธุ์ไม้ที่ขึ้นอยู่เต็มสองฝั่งคลองในอดีต นั่นคือต้นจำไทร ซึ่งคลองจำไทรเป็นคลองสายหลักในตำบลโคกม่วง อำเภอคลองหอยโข่ง จังหวัดสงขลา ที่มีต้นกำเนิดจากน้ำตกผาดำบนเทือกเขาแก้ว อันมีพรมแดนติดต่อกับอำเภอคลองหอยโข่ง อำเภอสะเตา อำเภอรัตนภูมิ และอำเภอควนโดน จังหวัดสตูล โดยสายคลองจำไทรจะไหลผ่านจากพื้นที่ตำบลคลองหอยโข่ง ตำบลโคกม่วง ตำบลทุ่งลาน ตามลำดับก่อนจะไหลสู่คลองอู่ตะเภาและไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลา จากเส้นทางการไหลของสายคลองจำไทรตำบลโคกม่วงจึงเป็นพื้นที่กลางน้ำ ซึ่งความยาวของสายคลองจำไทรในพื้นที่ตำบลโคกม่วงเป็นระยะทาง 12 กิโลเมตร ไหลผ่านจำนวน 5 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านโคกเหียง หมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ หมู่ที่ 6 บ้านพรตะเภา หมู่ที่ 7 บ้านทุ่งโชน และหมู่ที่ 8 บ้านโคกม่วง จากพื้นที่ทั้งหมด 9 หมู่บ้านคลองจำไทร จึงเป็นเสมือนอู่ข้าวอู่น้ำของชาวตำบลโคกม่วง (Praprom, 2010)

โดยสภาพคลองจำไทรจะมีลักษณะคดเคี้ยวและโค้งคล้ายลักษณะของงูเลื้อย ซึ่งโค้งของสายคลองจะมีความลึกอันเกิดจากการกัดกร่อนของกระแสน้ำตามธรรมชาติ ทำให้กลายเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิด โค้งน้ำดังกล่าวชาวบ้านในตำบลโคกม่วงจะเรียกว่า “วัง” ซึ่งในแต่ละวังจะมีการตั้งชื่อจากชื่อต้นไม้ใหญ่ในบริเวณนั้น อาทิ วังยาง วังพร้าว เลววังเนียน วังเลียบ วังหลุมพอ วังเหวียง และในแต่ละวังชาวบ้านจะมีความเชื่อ ความศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือธรรมชาติแฝงอยู่ และตลอดสองฝั่งคลองจำไทรในเขตพื้นที่ตำบลโคกม่วงยังมีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพเป็นอย่างมาก ทั้งด้านพันธุ์สัตว์น้ำ เช่น ปลากระดี่ ปลาช่อนทองขาว ปลาหมอ ปลากด ปลาไหล ปลาชะโด ปลาดุกลำพัน ปลาเบ็น หอยหวาย หอยกาบ ปูดำ ปูหิน เต่า ตะพาบน้ำ กุ้ง เป็นต้น และพันธุ์ไม้นานาชนิด เช่น ต้นตะแบก ต้นจิก ต้นสักน้ำ ต้นเพกา ต้นเขียด ต้นขี้เหล็ก ต้นพะยอม ต้นตะเคียน ต้นเสม็ด ต้นเสม็ดชุน ต้นตะโก ต้นปาย ต้นชะเอม ต้นสาคร ต้นนนท์ทรี ต้นหวานา ต้นพันทัน เป็นต้น ซึ่งต้นไม้แต่ละชนิดต่างก็มีคุณประโยชน์มากมาย อาทิ ต้นสาคร ที่ขึ้นอยู่เต็มสองฝั่งคลองจำไทร ต้นสาครได้กลายเป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งอนุบาลของสัตว์น้ำ และนอกจากจะให้ประโยชน์ทางธรรมชาติแล้ว ต้นสาครยังเป็นหนึ่งทรัพยากรที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน ตั้งแต่การใช้ประโยชน์จากลำต้นและใบ โดยชาวบ้านจะนำใบของต้นสาครมาเย็บเป็นตับเพื่อใช้ประโยชน์ในการมุงหลังคาบ้านเรือน ซึ่งเป็นการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน และชาวบ้านบางส่วนก็ยึดอาชีพเย็บใบสาครเป็นอาชีพหลักเพื่อส่งขายในพื้นที่ใกล้เคียง ทำให้ฐานทรัพยากรของชุมชนกลายเป็นต้นทุนอาชีพของชาวบ้านอีกทางหนึ่ง

จากความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพของสายคลองจำไทร ชาวบ้านในตำบลโคกม่วงจึงพึ่งพิงพึ่งพาคลองจำไทรเป็นฐานทรัพยากรหลักในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ ไม่ว่าจะเป็น การทำนา ทำสวนผลไม้ ทำสวนผัก ทำสวนยาสูบ สืบเนื่องจากลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ลุ่มจึงเหมาะแก่การทำเกษตรกรรม นอกจากนี้ชาวบ้านยังพึ่งพิงคลองจำไทรโดยการหาสัตว์น้ำเพื่อสร้างรายได้ให้ครอบครัวได้อีกทางหนึ่ง อีกทั้งในอดีตคลองจำไทรยังเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำของชาวบ้านอีกด้วย และด้วยความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ คลองจำไทรจึงเป็นต้นทุนหลักในการดำรงชีวิตบนฐานการพึ่งพาตนเองและยังก่อเกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคลอง เกิดความรัก ความหวงแหนในฐานทรัพยากรชุมชน ซึ่งเป็นสายใยที่ยากแก่การแยกจากกัน

การพัฒนาคลองจำไทรของภาครัฐ

การพัฒนาของภาครัฐเริ่มเข้ามาปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวบ้านอย่างชัดเจน เมื่อภาครัฐมีนโยบายเพื่อพัฒนาด้านทรัพยากรธรรมชาติ โดยในช่วง พ.ศ. 2527 ภาครัฐได้เริ่มโครงการพัฒนาขนาดใหญ่โดยการสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำไทรและคลองส่งน้ำคอนกรีต เพื่อการใช้

ประโยชน์ของประชาชนในพื้นที่อำเภอลองหอยโข่ง ตลอดไปถึงอำเภหาดใหญ่ และต่อมา ภาครัฐได้สร้างฝายทดน้ำคอนกรีตและประตูเปิด-ปิดน้ำในบริเวณหมู่ที่ 5 บ้านทุ่งเลียบ ตำบล คลองหอยโข่ง โดยตั้งอยู่เหนือพื้นที่ตำบลโคกม่วง ซึ่งการก่อสร้างดังกล่าวเป็นการกั้นสายคลอง จำโห ทำให้คลองจำโหไม่สามารถไหลได้ตามธรรมชาติ โดยเฉพาะการสร้างประตูเปิด-ปิดน้ำ ที่มีความลึกถึงท้องคลอง ทำให้น้ำที่อยู่เหนือพื้นที่ตำบลโคกม่วงไม่สามารถไหลลงสู่ชุมชนได้ดัง เดิม คลองจำโหซึ่งเป็นคลองสายหลักของตำบลโคกม่วง จึงเปลี่ยนสภาพจากคลองธรรมชาติ กลายเป็นคลองระบายน้ำเพียงเท่านั้น

นอกจากการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองจำโห คลองส่งน้ำคอนกรีตและฝายทดน้ำ คอนกรีตพร้อมกับประตูเปิด-ปิดน้ำแล้วนั้น ในช่วง พ.ศ. 2536 ภาครัฐได้เข้ามาดำเนินโครงการ ขุดลอกคลองทุกสายในพื้นที่อำเภอลองหอยโข่ง ซึ่งสายคลองจำโห ก็ถูกภาครัฐเข้ามาดำเนินการ ขุดลอกเช่นกัน การขุดลอกดังกล่าวต้องการปรับสายคลองให้มีความตรงมากที่สุด เพื่อ ลดสิ่งกีดขวางทางน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก และเพื่อป้องกันน้ำเอ่อล้นเข้าท่วมในเขตพื้นที่อำเภ หาดใหญ่ซึ่งเป็นศูนย์เศรษฐกิจสำคัญของจังหวัดสงขลา แต่สายคลองจำโหเป็นเพียงคลอง สายเดียวในพื้นที่อำเภอลองหอยโข่งที่ไม่ถูกขุดลอกตลอดสาย เนื่องจากชาวบ้านบางส่วนรวม ตัวกันออกมาคัดค้านการขุดลอกคลองจำโหในช่วงพื้นที่ของหมู่ที่ 1 บ้านโคกเหวียง และหมู่ที่ 2 บ้านทุ่งนนท์ ทำให้พื้นที่บางส่วนไม่ถูกขุดลอก ในบริเวณพื้นที่ดังกล่าวจึงยังคงความอุดม สมบูรณ์เต็มไปด้วยพันธุ์ไม้และพันธุ์สัตว์น้ำนานาชนิด ซึ่งมีความแตกต่างกับบริเวณพื้นที่ที่เกิด การขุดลอกเนื่องจากสภาพคลองมีลักษณะเสื่อมโทรมและยังส่งผลกระทบต่ออื่น ๆ ตามมา

ผลกระทบหลังการพัฒนาของภาครัฐ

การเข้ามาดำเนินการพัฒนาคลองจำโหของภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างคลองส่งน้ำ คอนกรีต ฝายทดน้ำคอนกรีตและประตูเปิด-ปิดน้ำ และการขุดลอกคลองจำโห ซึ่งการพัฒนา ดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิตของชาวบ้านตำบลโคกม่วง โดยตรง อาทิ

ด้านระบบนิเวศ เกิดการปรับเปลี่ยนระบบนิเวศของคลองจำโห ปรับเปลี่ยนทิศทาง การไหลของสายคลองจำโหให้มีความตรงมากที่สุด ทำให้ “วัง” ที่เป็นด่านชะลอน้ำอันเกิดขึ้น ตามธรรมชาติและเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำสูญหายไป อีกทั้งการขุดลอกยังทำลายพันธุ์ พืชสมุนไพรและพันธุ์ไม้นานาชนิด รวมถึงทำให้พันธุ์สัตว์น้ำบางชนิดสูญหายไปจากชุมชน

ความมั่นคงทางด้านอาหารลดน้อยลง ไม่เพียงพอต่อความต้องการของชุมชน เนื่องจาก ไม่มีพันธุ์พืชริมคลอง ไม่มีสัตว์น้ำประกอบอาหารดั้งเดิม ชาวบ้านจึงต้องหันไปพึ่งพิงระบบตลาด มากขึ้น ทำให้อัตราค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูงตามไปด้วย

ความมั่นคงทางด้านอาชีพ จากเดิมนั้นชาวบ้านนำใบสาครมาเย็บให้เป็นตับเพื่อนำมาใช้ ประโยชน์ในการมุงหลังคา และบางส่วนได้นำไปขายเพื่อสร้างรายได้ แต่เมื่อต้นสาครซึ่งเป็น

แหล่งอาชีพของชุมชนถูกทำลาย ชาวบ้านที่เคยมีรายได้จากอาชีพเย็บใบสาคร ก็ไม่มีรายได้จากส่วนนี้ดังเดิม

ปัญหาการขาดแคลนน้ำในการทำเกษตรกรรม ไม่ว่าจะทำสวนผัก สวนผลไม้ ทำนา และเลี้ยงสัตว์ต่างก็ได้รับผลกระทบ โดยเฉพาะอาชีพทำนา เนื่องจากระดับน้ำในลำคลองกับระดับน้ำในทุ่งนามีความแตกต่างกัน เมื่อชาวบ้านไม่สามารถผันน้ำเข้าสู่พื้นที่นาได้ดังเดิม ทุ่งนาจึงขาดแคลนน้ำ ทำให้เกิดพื้นที่นาร้างเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านบางส่วนหันไปปลูกยางพาราในพื้นที่นาทดแทน ส่งผลให้ความมั่นคงทางด้านอาหารลดน้อยลง นอกจากนี้บ่อน้ำที่ชาวบ้านขุดขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในครัวเรือนก็มีลักษณะแห้งขอดตามไปด้วย เนื่องจากปริมาณน้ำในบ่อมีความสัมพันธ์กับระดับน้ำในคลองจำไทรโดยตรง

ปัญหาดังกล่าว เมื่อการขุดลอกต้องการปรับทิศทางการไหลของสายคลองให้มีความตรงมากที่สุด จึงจำเป็นต้องขุดลอกทำลายพันธุ์พืชและพันธุ์ไม้ริมตลิ่งที่ทำหน้าที่ยึดและปกคลุมหน้าดินออกจนหมดสิ้น ทำให้คลองจำไทรขาดซึ่งความอุดมสมบูรณ์ เมื่อถึงช่วงฤดูฝนคลองที่มีสภาพแห้งแล้งได้รับน้ำในปริมาณมากและฉับพลัน ก็จะส่งผลให้ดินที่ไม่เคยอุ้มน้ำพังทลายลง

การจัดการคลองจำไทรโดยชุมชน

เมื่อการพัฒนาของภาครัฐกลายเป็นชนวนปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและชุมชนโดยตรง จากในอดีตที่ยึดทรัพยากรน้ำเป็นฐานหลักในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อการพัฒนาของภาครัฐเข้ามาจัดการคลองจำไทร ซึ่งเริ่มจากความวิตกกังวลของชาวบ้าน เมื่อบ่อน้ำซีเมนต์ที่ชาวบ้านขุดลงไปใต้ดิน เพื่อใช้ประโยชน์จากน้ำใต้ดิน ซึ่งปริมาณน้ำใต้ดินจะมีความเชื่อมโยงกับน้ำในคลองจำไทร น้ำใต้ดินจึงถูกกักอยู่ในบ่อซีเมนต์ดังกล่าว เมื่อชาวบ้านต้องการใช้น้ำชาวบ้านจะใช้ถังน้ำผูกกับเชือกแล้วหย่อนลงไปบ่อซีเมนต์เพื่อดักน้ำขึ้นมาใช้ประโยชน์ในครัวเรือน รวมถึงใช้ประโยชน์ในการเกษตรและเลี้ยงสัตว์ เมื่อบ่อซีเมนต์ที่เคยมีน้ำเต็มอยู่ตลอดเวลาเริ่มไม่มีน้ำดังเดิม ชาวบ้านจึงเริ่มตื่นตัวกับปัญหาที่เกิดขึ้น โดยเริ่มจากการจับกลุ่มพูดคุยกันในกลุ่มเล็ก ๆ ถึงปัญหาที่ตนเองเผชิญ จนปัญหานั้นกลายเป็นปัญหาใหญ่ที่คนในชุมชนต่างประสปร่วมกัน เมื่อชุมชนไม่สามารถพึ่งพาคลองจำไทรได้ดังเดิมและชาวบ้านต่างเล็งเห็นความสำคัญของปัญหา จึงรวมกลุ่มพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างต่อเนื่องในประเด็นของประวัติความเป็นมาของคลองจำไทร สภาพคลองจำไทรในอดีต พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ วิถีชีวิตชุมชนที่สัมพันธ์กับสายคลอง ภูมิปัญญาในชุมชน การใช้ประโยชน์จากคลองจำไทร การจัดการน้ำในลำคลองก่อนและหลังการเข้ามาของภาครัฐ สภาพคลองจำไทรในปัจจุบัน ปัญหาที่พบหลังจากการเข้ามาดำเนินโครงการของภาครัฐ

ผลการสนทนาได้ลงมติว่า ชาวบ้านจะร่วมกันเดินสำรวจพื้นที่คลองจำไทรตลอดสาย เพื่อให้เข้าใจสภาพคลองจำไทรและทิศทางการไหลของสายน้ำว่าเป็นอย่างไร เกิดการเปลี่ยนแปลง

ในส่วนใด เกิดผลกระทบอย่างไร โดยตลอดเส้นทางเดินสำรวจชาวบ้านได้ช่วยกันจดบันทึกถ่ายภาพ วาดแผนที่เดินดิน และแผนที่เส้นทางการไหลของคลองจำไทร เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจมาเป็นฐานในการวางแผนค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาก็เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ และการเดินสำรวจยังเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน การปลูกฝังจิตสำนึกรักบ้านเกิดและหวงแหนฐานทรัพยากรของชุมชนว่าเป็นปัญหาร่วมกันที่คนในชุมชนต้องมาร่วมมือร่วมใจ ร่วมคิดแก้ไขปัญหา

เมื่อชาวบ้านร่วมกันเดินสำรวจตลอดสายคลองจำไทรเสร็จแล้วนั้น ชาวบ้านได้ร่วมกันตั้งวงสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น โดยนำข้อมูลจากการสำรวจมาเป็นฐานในการตัดสินใจและวิเคราะห์สิ่งที่ได้พบเจอ เพื่อเปรียบเทียบลักษณะคลองจำไทรในอดีตกับสถานการณ์คลองจำไทรในปัจจุบัน อันนำไปสู่การค้นหาวិธีการแก้ไขปัญหาก็เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ มาผสมผสานกับความรู้และสถานการณ์ใหม่ที่คนรุ่นเก่า รุ่นกลาง รุ่นใหม่ ต้องร่วมกันคิด ร่วมกันปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมผ่านการรวมกลุ่มเพื่อนอนุรักษ์และฟื้นฟูคลองจำไทร โดยคนในชุมชนเป็นกลไกหลักในการผลักดันพลังชุมชนที่มีอยู่ให้เกิดการใช้ประโยชน์มากที่สุด และเพื่อต่อสู้กับภาครัฐในการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการมีอำนาจตัดสินใจและการมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาที่จะเกิดขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะโครงการที่เกี่ยวข้องกับฐานทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ผลจากการเดินสำรวจและผลจากการตั้งวงสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของชาวบ้านพบว่า ปัญหาหลักคือ คลองจำไทรไม่มีน้ำ ไม่มีพันธุ์ไม้ริมคลอง และไม่มีพันธุ์สัตว์น้ำดั้งเดิม ชาวบ้านจึงลงมติกันว่า เมื่อคลองไม่มีน้ำ ก็ต้องหาวิธีในการชะลอน้ำเพื่อเพิ่มระดับน้ำในคลองจำไทร ชาวบ้านจึงเลือกวิธีการสร้างฝายมาเป็นด่านชะลอน้ำ ด้วยฝายคันดิน ฝายกระสอบทราย และฝายคอนกรีต ตลอดสายคลองจำไทร โดยชาวบ้านได้ร่วมกันลงทุนลงแรงช่วยเหลือกันตามกำลัง ทั้งคนรุ่นเก่าที่มีความใกล้ชิดกับชุมชนและคลองจำไทรมาอย่างยาวนาน อีกทั้งยังมีความรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการคลองจำไทร คนรุ่นกลางที่เป็นกำลังหลักและเป็นสะพานเชื่อมระหว่างความรู้ดั้งเดิมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ และคนรุ่นใหม่ที่จะสืบสานความรู้ในการดูแลจัดการคลองจำไทรบนฐานของความรู้สึกรักหวงแหนชุมชน ผลจากการร่วมกันสร้างฝายทำให้ชาวบ้านสามารถชะลอน้ำไว้ใช้ประโยชน์ได้ในปริมาณหนึ่ง แต่ก็ไม่สามารถฟื้นฟูระบบนิเวศคลองจำไทรให้กลับมาสมบูรณ์ดังเดิมได้ ชาวบ้านจึงร่วมกันปลูกต้นไม้ตลอดริมคลองจำไทร เพื่อป้องกันปัญหาดินพัง เพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของพันธุ์สัตว์น้ำนานาชนิด และร่วมกันปล่อยพันธุ์ปลาเพื่อฟื้นคืนความสมดุลทางธรรมชาติให้กลับคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์ดังเดิม รวมถึงการกำหนดเขตภัยท้นโดยได้กำหนดเขตระยะ 200 เมตร เหนือฝายขึ้นไปเป็นเขตหวงห้าม

นอกจากการสร้างฝาย การปลูกพันธุ์ไม้ และการปล่อยพันธุ์ปลาแล้วนั้น ชาวบ้านยังพยายามนำเสนอถึงสภาพปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญ และผลการจัดการคลองจำไทรของชุมชน

เมื่ออำเภอคลองหอยโข่งมีการจัดประชุมในวาระต่าง ๆ เพื่อแจ้งให้หน่วยงานภาครัฐได้ทราบถึงปัญหาและผลกระทบหลังจากการเข้ามาดำเนินโครงการด้านทรัพยากรน้ำของภาครัฐ เพื่อเป็นการสร้างจุดยืนและการทวงสิทธิให้กับชุมชนในการขับเคลื่อนการจัดการคลองจำไทรผ่านพลังชุมชน และเพื่อคัดค้านนโยบายขุดลอกคลองจำไทรหรือนโยบายที่เกี่ยวกับคลองที่จะส่งผลให้คลองจำไทรมีความเสื่อมโทรมไปมากกว่าเดิม การขับเคลื่อนการจัดการคลองจำไทรผ่านพลังชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถลดทอนความรุนแรงของปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาของภาครัฐได้ อาทิ

1. ด้านระบบนิเวศ จากพื้นที่ริมคลองที่ว่างเปล่าจากการขุดลอก เริ่มกลายเป็นพื้นที่เขียวจากการร่วมกันปลูกพันธุ์ไม้ของชาวบ้าน เช่น ต้นสาคร จะช่วยเป็นด่านชะลอความแรงของกระแสน้ำในช่วงฤดูฝนและเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำ ทำให้สัตว์น้ำในคลองจำไทรเริ่มเพิ่มปริมาณมากขึ้น ถึงแม้ปริมาณสัตว์น้ำจะน้อยกว่าช่วงก่อนขุดลอกคลองจำไทร แต่ก็เป็นที่ทิศทางที่ดี เพราะปริมาณสัตว์น้ำและพันธุ์พืชที่เพิ่มมากขึ้นจะช่วยให้คลองจำไทรเริ่มฟื้นความอุดมสมบูรณ์กลับมามากขึ้น

2. ปริมาณน้ำเพิ่มขึ้น การสร้างฝายของชาวบ้านทำให้ปริมาณน้ำในคลองจำไทรเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้ปริมาณสัตว์น้ำเพิ่มขึ้นเช่นกัน คลองจำไทรจึงฟื้นกลับมาเป็นแหล่งอาหารหลักของชาวบ้านดั้งเดิม นอกจากนี้ชาวบ้านยังใช้ประโยชน์จากปริมาณน้ำดังกล่าวเพื่อใช้ในการทำเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นทำสวนผัก สวนผลไม้ ทำนา รวมถึงการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งสามารถสร้างความมั่นคงทางด้านอาชีพของชาวบ้านได้ รวมถึงปริมาณน้ำบ่อซีเมนต์ที่ชาวบ้านขุดขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในครัวเรือนก็เพิ่มขึ้นเช่นกัน อีกทั้งยังสามารถฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคลองที่สูญหายไปจากชุมชนหลังการขุดลอกคลองจำไทรของภาครัฐให้กลับมาอีกด้วย

3. การแก้ปัญหาดินพัง โดยการปลูกต้นไม้บริเวณริมคลองจำไทรของชาวบ้าน ทำให้รากของพันธุ์ไม้ได้ทำหน้าที่ยึดและปกคลุมหน้าดินเพื่อป้องกันดินพังได้ ประกอบกับชาวบ้านร่วมกันไม่ทำลายพันธุ์ไม้ริมคลองจำไทรที่คงเหลืออยู่ในพื้นที่ที่ไม่มีการขุดลอก ซึ่งเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการป้องกันปัญหาดินพัง

อภิปรายผล

ผลจากการจัดการคลองจำไทรซึ่งเป็นฐานทรัพยากรหลักของชุมชนได้ชี้ให้เห็นว่า พลังชุมชนเป็นเสมือนอำนาจหรือพลังที่แฝงอยู่ในศักยภาพของคนและศักยภาพของชุมชนสามารถเป็นแรงขับเคลื่อนในการพัฒนา การปรับเปลี่ยน เปลี่ยนแปลงและจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติเพื่อนำไปสู่การจัดการที่สมดุล ยั่งยืน และเพื่อความอยู่รอดของชุมชน โดยการดำเนินการอนุรักษ์และฟื้นฟูคลองจำไทร ตั้งอยู่บนฐานการมีส่วนร่วมของชุมชนที่ชาวบ้านได้ร่วมคิด ร่วมวิเคราะห์

ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมติดตามประเมินผลด้วยกัน ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านเข้ามามีบทบาทในการกำหนดทิศทางการพัฒนา เกิดการทำงานร่วมกัน การตระหนักในบทบาทต่อชุมชน การเพิ่มกระบอกเสียงในการต่อสู้กับภาครัฐ เพื่อสร้างความเท่าเทียมของอำนาจตัดสินใจในการเลือกทิศทางการพัฒนาของชุมชน ทั้งยังสร้างจิตสำนึกกรักหวงแหนในท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของชุมชนจึงเป็นการร่วมกันรักษาผลประโยชน์ของชุมชน สอดคล้องกับ Sathirapanya & Kamtrakul (2009) ที่กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นเสมือนเครื่องมือกระตุ้นให้ชุมชนเกิดจิตสำนึกกรักหวงแหนทรัพยากรในฐานะเจ้าของชุมชน และเป็นช่องทางแสดงศักยภาพความต้องการของชุมชน อีกทั้งยังเป็นการสกัดกั้นความล้มเหลวของการพัฒนาเชิงเดี่ยวอันเกิดจากนโยบายของภาครัฐ สืบเนื่องจากในอดีตชุมชนต่างถูกตัดตอนพลัง อันเกิดจากแนวคิดการพัฒนาที่มองว่า เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้เชี่ยวชาญ เป็นผู้รู้ปัญหาและเป็นผู้สั่งให้ชุมชนปฏิบัติตาม ส่งผลให้ชุมชนต้องพึ่งพาการช่วยเหลือและชี้แนะจากเจ้าหน้าที่อยู่ตลอดเวลา การพัฒนาตามแนวคิดดังกล่าวจึงเป็นการลดพลังของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งแนวทางในการสร้างพลังชุมชนให้กลับมาเข้มแข็งดังเดิม จะเกิดขึ้นได้เมื่อเจ้าหน้าที่ปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ใหม่ โดยเน้นแนวคิดที่ชุมชนเป็นผู้รู้ปัญหาและได้รับผลกระทบโดยตรง ตลอดจนชุมชนเป็นเจ้าของโครงการแก้ไขปัญหาดังกล่าว

การมีส่วนร่วมจึงมีความหมายในลักษณะของการเข้าไปมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมด้วยความสมัครใจ ซึ่งเป็นการให้อำนาจแก่ประชาชนในการกำหนดการพัฒนา เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ดีขึ้น โดยเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการในลักษณะของการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติการ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมประเมินผล การมีส่วนร่วมจึงเป็นแนวทางที่จะคืนอำนาจให้กับชาวบ้านอย่างแท้จริง และเป็นการสร้างจิตสำนึกสาธารณะให้คนในชุมชน ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความหลากหลายให้เป็นฐานการพัฒนาที่มั่นคงและยั่งยืน นอกจากนี้ระบบคุณค่าและการมีจิตสำนึกที่ดีก่อให้เกิดความตระหนักถึงความสำคัญและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า จึงเกิดการรวมตัวที่จะร่วมคิด ร่วมดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับชุมชนให้อยู่ในสภาพอุดมสมบูรณ์เพื่อเป็นแหล่งอาหาร แหล่งท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้เชิงธรรมชาติที่สำคัญ รวมทั้งรักษาระบบนิเวศ เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตหรืออยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างเกื้อกูล ซึ่งมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการลดผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต ลดความขัดแย้งจากการแย่งชิงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งยังช่วยคืนสมดุลทุนทางทรัพยากรธรรมชาติให้กับสังคมและระบบนิเวศ (Nuonthong, 2012)

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่านพลังชุมชน นอกจากจะตั้งอยู่บนฐานการมีส่วนร่วมแล้วนั้น ยังเป็นการเรียกร้องสิทธิชุมชนในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

ซึ่งปัจจุบัน “สิทธิ” ได้กลายเป็นประเด็นสำคัญในการบำรุงรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในประเด็นของ “สิทธิชุมชน” ที่ได้บัญญัติเป็นข้อกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ที่บัญญัติไว้ในมาตรา 66 และมาตรา 67 ความเป็นมาของ มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอันชอบธรรมหรือพึงพิงการปฏิบัติประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน และมาตรา 67 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับการรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิการ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม (The Constitution of the Kingdom of Thailand, Buddhist Era, 2007) สิทธิชุมชนยังเป็นพลัง ยึดเหนี่ยวสำคัญของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนได้สร้างข้อตกลงร่วม หรือระเบียบกฎเกณฑ์ที่ชุมชนยอมรับและยึดถือปฏิบัติ (Chusakul, 2009) การขับเคลื่อนทางสังคม โดยพลังชุมชนจึงเปรียบเหมือนคลังความรู้ภูมิปัญญาที่ชาวนครวัดด้วยการนำเงื่อนไขและ ข้อจำกัดทางธรรมชาติ มาวางยุทธศาสตร์เพื่อปรับตนเองให้ดำรงอยู่ได้บนความยั่งยืน (Purothaganon, 2009)

ดังนั้นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นหน้าที่หลักของคนในชุมชน เพราะเป็นผู้ที่ ใกล้ชิดและเข้าใจในพื้นที่ดีที่สุด และเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของภาครัฐ โดยตรง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงควรเกิดขึ้นจากพลังและความต้องการของชุมชน โดยดำเนินการควบคู่กับการสนับสนุนทางด้านความรู้ งบประมาณจากภาครัฐ และเมื่อชาวบ้านเป็น แกนหลักในการจัดการทรัพยากรอันมีสิทธิชอบธรรมในฐานะเจ้าของชุมชน สิทธิชุมชนจึงกลายเป็นช่องทางของชุมชนที่จะทวงสิทธิและอำนาจการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตน ซึ่งภาครัฐจะต้องยอมรับในสิทธิของชุมชนและเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของชุมชน รวมทั้งภาครัฐจะต้องกระจายสิทธิอำนาจให้กับชุมชนอย่างแท้จริง เพราะชุมชนล้วนมีความผูกพันกับฐาน ทรัพยากรธรรมชาติอย่างใกล้ชิด ทั้งด้านวิถีชีวิต ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ชุมชนจึงมี สิทธิในการจัดการทรัพยากรในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิต

สรุป

แม้การจัดการคลองจำไหรของชาวบ้านในตำบลโคกม่วงจะสามารถอนุรักษ์และฟื้นฟู คลองจำไหรได้ในระดับหนึ่ง แต่สิ่งมีค่าที่ได้รับนอกจากความสมดุลทางธรรมชาติแล้วนั้น คือ

บทเรียนในการปรับตัวให้สามารถดำรงอยู่ได้ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง และยังเป็นการสร้างผู้นำในการอนุรักษ์และฟื้นฟูคลองจำไทรซึ่งเป็นคนในชุมชนเอง การขับเคลื่อนการจัดการคลองจำไทรด้วยพลังชุมชนดังกล่าว จึงเป็นเสมือนก้าวแรกของการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนอย่างแท้จริง อันทำให้ชาวบ้านเกิดความตื่นตัวในการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ไขปัญหาที่กำลังคุกคามฐานทรัพยากรชุมชนอย่างไม่หยุดหย่อน อีกทั้งยังเป็นการสร้างจิตสำนึกรักหวงแหนในท้องถิ่น การประสานความร่วมมือ การทำงานร่วมกันภายในชุมชน การตระหนักในบทบาทต่อชุมชนเพื่อคิดและทำเพื่อชุมชน อันก่อให้เกิดกิจกรรมเพื่อชุมชนออกมาอย่างเป็นรูปธรรมและนำไปสู่ผลของการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน และเพื่อการจัดการคลองจำไทรอย่างต่อเนื่องครอบคลุมตลอดสาย ภาครัฐควรส่งเสริมและผลักดันให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูคลองจำไทรตั้งแต่พื้นที่ต้นน้ำในตำบลคลองหอยโข่ง พื้นที่กลางน้ำในตำบลโคกม่วง และพื้นที่ปลายน้ำในตำบลทุ่งลาน เพื่อการทำงานอย่างเป็นระบบเครือข่าย เนื่องจากการแก้ปัญหาด้านทรัพยากรน้ำไม่สามารถจะแก้ไขได้เพียงพื้นที่เดียว เพราะพื้นที่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ต่างก็มีความเชื่อมโยงและพึ่งพิงพึ่งพาต่อกัน หากการจัดการคลองจำไทรตลอดสายประสบความสำเร็จจะสามารถฟื้นคืนความมั่นคงทางด้านอาชีพ ความมั่นคงทางด้านอาหาร และสามารถแก้ปัญหาขาดแคลนน้ำในการทำเกษตรกรรมในพื้นที่ได้ ทั้งนี้ยังส่งผลให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้บนฐานทรัพยากรภายในชุมชน

เอกสารอ้างอิง

- Chantawong, M. (2009). *The water diversion projects across the border in the east. Rue will fill the sand is not the end in Knowledge of...New decade. Social Research (The document including the article consists of a seminar on financial institutions in the occasion of the 30th anniversary of the founding institutions and the development of Khon Kaen University)*. Khon Kaen: Research and Development Khon Kaen University. (in Thai)
- Chusakul, S. (2009). *The Community Rights Northeast of Resource contention. in Knowledge of...New decade. Social Research (The document including the article consists of a seminar on financial institutions in the occasion of the 30th anniversary of the founding institutions and the development of Khon Kaen University)*. Khon Kaen: Research and Development Khon Kaen University. (in Thai)

- Chusakul, S., Srisupho, L. & Prangpetch, S. (2006). *Community Rights Study (Northeast)*. Bangkok: The Thailand Research Fund. (in Thai)
- Nuonthong, S. (2012). *The development of a learning process for environmental management by community participation in Pa Bon Sub-district, Pa Bon district, Phatthalung province*. Master's Thesis. Faculty of Environmental Management, Prince of Songkla University. (in Thai)
- Office of the National Economic and Social Development Board. (2012). *The Eleventh National Economic and Social Development Plan (2012-2016)*. Bangkok: The Office of the National Economic and Social Development Board. (in Thai)
- Praprom, R. (2010). *Solve the problem by the impact of the development of Jamrai canal Klong Hoi Khong District, Songkhla Province*. MPA. Thesis. Khonkaen University. (in Thai)
- Purothaganon, M. (2009). *To create a wake up knowledge and be aware of the identity of the local by the process of making a participation. In case study, The Impact of social networking on the Rasi Sali Dam project. in Knowledge of...New decade. Social Research (The document including the article consists of a seminar on financial institutions in the occasion of the 30th anniversary of the founding institutions and the development of Khon Kaen University)*. Khon Kaen: Research and Development Khon Kaen University. (in Thai)
- Sathirapanya, C. & Kamtrakul, R. (2009). *Development of participation to operate the community*. Songkhla: Research and Development, Thaksin University. (in Thai)
- Sibunrueang, C. (2007). *Natural resource and environmental management network of the MaeTum Watershed in Soem Ngam District, Lampang Province*. M. Ed. Thesis. Man and Environmental Management, Chiangmai University. (in Thai)
- Techaatik, S. (2009). *The Power of Community Challenges and Responses of the future*. Social Development Management Program Faculty of Humanities and Social Science Khonkaen University. (in Thai)
- The Constitution of the Kingdom of Thailand, Buddhist Era. (2007). *The right of the community*. Bangkok: National Human Rights Institutions. (in Thai)